

Honoré de Balzac: *Kolonel Chabert*. Uit het Frans vertaald door Hans van Pinxteren. Athenaeum - Polak & Van Genneep

Emile Zola: *Het beest in de mens*. Uit het Frans vertaald door W. Scheltens. De Arbeiderspers

‘Oorlog is het leven zelf’, schreef Emile Zola (1840-1902) op de eenentwintigste verjaardag van de slag bij Sedan, die in 1870 een eind had gemaakt aan het Tweede Keizerrijk, ‘Niets bestaat in de natuur of wordt geboren, groeit op of vermenigvuldigt zich dan door strijd’. Zijn eigen tijd leverde er het bewijs voor, want de smadelijke nederlaag tegen Pruisen was achteraf een heilzame ‘loutering’ gebleken, die een nieuw - democratisch - Frankrijk had mogelijk gemaakt.

Ook bij Honoré de Balzac (1799-1850), een van Zola's literaire leermeesters, spelen oorlog en strijd een belangrijke rol. Het Frankrijk van Restauratie en Juli-Monarchie, dat in zijn *Comédie Humaine* wordt beschreven, biedt de ontluisterende aanblik van een slagveld zonder kruitdamp, waarop niemand zonder morele schade zijn triomf behaalt. Een schril contrast, meende Balzac, met de voorafgaande periode van Revolutie en Empire toen de oorlog op echte slagvelden nog een heroïsch avontuur was geweest, een onuitputtelijke bron van nationale grandeur.

Nadien regeerde uitsluitend het geld, zoals de gelijknamige hoofdpersoon van *Le colonel Chabert* aan den lijve mag ondervinden. In deze nu vertaalde novelle, behorend tot het beste dat de *Comédie Humaine* te bieden heeft, laat Balzac zien dat na 1815 voor de heroïek van weleer in Frankrijk geen plaats meer was. De arme Chabert, officieel als held gesneuveld tijdens de slag bij Eylau, valt bij terugkomst in zijn vaderland ten prooi aan de listen van zijn vroegere echtgenote die met zijn geld haar tweede huwelijk hoopt te redden.

Met ijzingwekkende details laat Balzac hem vertellen over zijn ontsnapping uit het massagraf waarin men hem schijndood had achtergelaten. In Frankrijk blijkt de vergeefsheid van zijn inspanningen en getergd roept Chabert uit: ‘Ik ben onder de doden begraven geweest, maar nu ben ik begraven onder de levenden, onder aktes, onder feiten, onder de hele maatschappij, die mij weer onder de grond wil hebben!’ Het heden weigert de terugkeer van het verleden en geeft er de voorkeur aan de herinnering te verdringen.

Desondanks is het Napoleontische verleden alom aanwezig in Balzac's romans en verhalen, als vermaning aan het adres van een geldbeluste burgerij die de heroïsche oorsprong van haar eigen macht verloochende. Dat veranderde nauwelijks toen diezelfde burgerij zich een jaar vóór Balzac's dood, geschrokken van de Revolutie van 1848 en haar gevolgen, in de armen wierp van Bonaparte's jongere neef. In Zola's Rougon-Macquartcyclus kan men nalezen dat het Tweede Keizerrijk van ‘Napoléon-le-petit’ (zoals Victor Hugo hem noemde) allerminst een herstel van de oude heroïek met zich meebracht.

Overigens had Balzac zelf zijn kaarten niet op een Bonapartistische revival gezet. In het voorwoord bij de *Comédie Humaine* prijst hij uitdrukkelijk het katholicisme en de monarchie aan als de enige solide pijlers van een gezonde maatschappij. Ironischerwijs wordt dit reactionaire standpunt bijna op elke bladzijde

van zijn magnum opus gelogenstraft. Voor sommigen hét bewijs voor de realistische kwaliteit van Balzac's schrijven: de werkelijkheid won het bij hem van de politieke overtuiging.

Je zou het ook een bewijs kunnen noemen voor Balzac's visionaire kwaliteiten. De aantrekkingskracht van zijn werk zit immers niet alleen in het - naar eigen zeggen zelfs wetenschappelijk gefundeerde - realisme, maar evenzeer in de allesbezielende visie die eruit spreekt. De geestelijke vader van de moderne realistische roman had veel meer van een romantische dichter-ziener dan hijzelf en zijn toenmalige lezers hebben beseft.

Hetzelfde geldt voor Zola, die een uitgesproken afkeer had van romantische visioenen en die in nog veel sterker mate dan Balzac meende zijn naturalisme op een wetenschappelijke 'methode' te hebben gegrondvest. Observatie en analyse - zo luidde zijn literaire credo. In het voorwoord bij zijn roman *Thérèse Raquin* (1867) schreef hij uitdagend: 'Ik heb slechts op twee levende lichamen het analytische werk verricht dat chirurgijnen op kadavers verrichten'. Het ging hem niet om het 'karakter' van zijn personages maar om hun 'temperament', dat wil zeggen: om de invloed van het 'bloed' en de 'zenuwen' op hun gedrag. Als een literaire fysioloog had hij in hen slechts het 'beest' willen zien.

Zoals de titel reeds doet vermoeden, is ook in het onlangs opnieuw vertaalde *La bête humaine* de aandacht allereerst hierop gericht. Vooral het 'beest' in de mens beantwoordde aan de strijdlustige wet van het leven. De meeste personages in de roman worden gedreven door gewelddadige instincten, die met name in de erotiek hun tol eisen. Eros en Thanatos blijken niet van elkaar te scheiden bij hoofdpersoon Jacques Lantier - een potentiële serial killer, ook al snijdt hij in de praktijk alleen zijn vriendin Séverine de lieflijke keel door. De analytische Zola schrijft Lantier's moordlust toe aan alcoholistische voorouders, 'wier bedorven bloed in hem zat, een langzame vergiftiging, een mensenschuwheid, die hem weer terugbracht op het niveau van de vrouwenetende wilden diep in het bos'.

In de nadruk op de erfelijkheid (volgens Zola evenzeer voorzien van dwingende 'wetten' als de zwaartekracht) schuilt de wetenschappelijke pretentie. Erg overtuigend klinkt het niet meer, vanwege de primitieve invulling van deze wetten. Maar dat is anders bij de visionaire kant van de roman, die vooral aan bod komt in de manier waarop de moderne techniek wordt gepresenteerd.

Zola behandelt in zijn twintig-delige Rougon-Macquartcyclus per roman telkens één specifieke sector van het maatschappelijke leven onder het Tweede Keizerrijk. In *La bête humaine* zijn de spoorwegen aan de beurt - destijds het meest spectaculaire symbool van wetenschappelijke en technische Vooruitgang. Aan overdreven optimisme bezondigt Zola zich echter niet. Een van zijn personages laat hij zeggen: 'O! het is een mooie uitvinding, daar niet van. De mensen gaan vlug, ze zijn geleerder... Maar wilde beesten blijven wilde beesten, en ook al vinden ze nog betere machines uit, erachter steken toch wilde beesten'.

Wat hier nog een tegenstelling lijkt tussen beest en techniek, wordt bijna een symbiose of liever een erotische versmelting bij de machinist Jacques Lantier. Van zijn locomotief, liefdevol 'la Lison' geheten, houdt hij 'als van een maîtresse die rust geeft,

van wie hij alleen maar geluk verwachtte'. Een misrekening, want 'la Lison' raakt betrokken bij een zeer plastisch beschreven ongeluk dat vele tientallen slachtoffers ten gevolge heeft. Met rust en geluk heeft de moderne techniek in deze roman niet veel te maken.

Tussen de locomotief en haar 'beestachtige' berijder ontstaat een suggestieve medeplichtigheid, totdat de trein het overneemt in de even schitterende als pathetische apotheose, nadat Lantier in gevecht met zijn stoker onder de wielen is geraakt: 'Zonder bestuurder, midden in de duisternis, als een blind en doof beest dat overgeleverd is aan de dood, reed en reed zij door, beladen met dat kanonnenvlees, met die soldaten die, al afgestompt van vermoeidheid en dronken, zongen'.

Op weg naar Sedan zijn deze soldaten, naar het einde van het Tweede Keizerrijk en het slot van de roman-cyclus. Een slot dat de geschiedenis Zola ongevraagd verschaftte, toen hij zijn romans al grotendeels had geconcipieerd, zij 't nog niet geschreven. In het voorwoord bij *La fortune des Rougon* (1871), de eerste in de reeks, meldt hij dat de val van Napoleon III zijn oeuvre 'compleet' heeft gemaakt: 'het beweegt zich binnen een voltooid cirkel; het wordt het tableau van een dood regime, van een vreemd tijdperk van waanzin en schande'.

Door zijn onderwerp in historische quarantaine te plaatsen, wist Zola de deur naar een betere toekomst open te houden. Het pessimisme van *La bête humaine* was geen symptoom van een verminderd geloof in de Vooruitgang. Anders dan Balzac stelde Zola al zijn vertrouwen in wetenschap en democratie; alleen dank zij deze combinatie zou Frankrijk, na de noodzakelijke aderlating van de Frans-Pruisische oorlog, als wereldmacht kunnen herrijzen. Ook zijn eigen naturalisme ('de formule van de moderne wetenschap toegepast op de literatuur') droeg daartoe bij, getuige de opmerkelijke conclusie van zijn *Lettre à la jeunesse* uit 1879: 'Door de wetenschappelijke formule toe te passen zal zij (de Franse jeugd, A.H.) ooit Elzas en Lotharingen terugveroveren'.

In de Eerste Wereldoorlog was het zover. Na afloop bevonden de destijds aan Pruisen verloren provincies zich opnieuw in Franse handen. Met het geloof in de Vooruitgang was het helaas wat minder gunstig gesteld, aangezien de beide hoekstenen van dat geloof (wetenschap en techniek) vier jaar lang een ongekende en door niemand voorziene catastrofe hadden mogelijk gemaakt. De Vooruitgang bezat voortaan ook een verschrikkelijke kant, die zij nooit meer is kwijtgeraakt.

Het visioen van die onbestuurde trein vol dronken soldaten blijkt daarom toch profetischer te zijn geweest dan het bedoeld was. De symbiose van beest en techniek bleef niet beperkt tot het Tweede Keizerrijk, maar strekte zich uit tot de anonieme 'materiaalslagen' van de *Grande Guerre*, die met hun technisch geweld het aanschijn van de oorlog (en van de vrede) voorgoed hebben veranderd.

Zonder het zelf volledig te beseffen had Zola in *La Bête humaine* reeds 'gezien' wat er toen in de plaats zou komen voor de heroïek, waarvan Balzac in *Le colonel Chabert* de onmogelijke terugkeer had verbeeld.

(de *Volkscrant*, 5-4-1996)